

Радоје Пајовић

ФОРМИРАЊЕ „НАЦИОНАЛНЕ“ ОРГАНИЗАЦИЈЕ БАЈА СТАНИШИЋА

Крај 1941. године донио је битне промјене у констелацији ратујућих страна у II свјетском рату. Црвена армија је (5. децембра) прешла у противофанзиву код Москве, а одмах затим САД су ушле у рат против сила Тројног пакта. То је многе до тада неутралне државе Америке подстакло да објаве да су такође у рату са силама Осовине. Првог јануара 1942. године 26 држава на челу са Совјетским Савезом, САД и Великом Британијом потписало је Декларацију Уједињених нација.

Оваква међународна ситуација имала је одређени утицај на развитак народноослободилачког покрета у нашој земљи, као и на његов међународни положај. Југословенска емигрантска влада и све буржоаске политичке групације у емиграцији, плашећи се јачања народноослободилачког покрета на чијем је челу стајала КПЈ, прихватиле су четнички покрет Драже Михаиловића као општејугословенски покрет.¹ Због тога је југословенска влада улагала крајње напоре код савезничких влада да се Дража Михаиловић призна као једини вођа отпора у земљи и да се партизанске снаге ставе под његову команду.

Међународни догађаји и развитак НОП-а у земљи утицали су на промјену југословенске владе. Једанаестог јануара 1942. образована је влада Слободана Јовановића, која је значила тријумф њих снага које су се залагале да се будуће државно уређење Југославије успостави на начелима предратног уређења. Програма нове владе био је изразито великосрпски и контрареволуционаран. Влада С. Јовановића је осудила НОП као авантуризам и насиље, а равногорски покрет прихватила је као дио свог политичког програма. Дража Михаиловић, који је краљевим указом од 7. децембра 1941. произведен у чин генералштабног бригадног генерала, постављен је у новој влади за министра војске, морнарице и ваздухопловства. Он је 22. јануара 1942. унапријеђен у чин дивизијског генерала. Одмах затим, 22. јануара 1942. влада је четнички покрет Драже Михаиловића и званично

¹ Душан Плевча, *Међународни односи Југославије у току другог свјетског рата*, Београд 1962, 93—94.

прогласила југословенском војском у отаџбини.² Влада Велике Британије је у потпуности подржала ставове и програм владе С. Јовановића. Југословенска влада и влада Велике Британије убрзо су почеле да четницима шаљу оружану и материјалну помоћ.³

Подршка југословенске владе Дражи Михаиловићу и његово прихватање за опуномоћеног представника у земљи и повлачење партизанских снага из западне Србије подстакли су Михаиловића да отворено и одлучно почне да иступа против НОП и у другим крајевима земље. У његовим плановима Црна Гора се налазила на важном мјесту.

Још 15. октобра 1941, заправо одмах по успостављању контакта са својим присталицама у Црној Гори, Дража Михаиловић је наименовао четничко руководство у овој земљи на челу с генералштабним мајором Ђорђијем Лашићем.⁴

Успостављање тјешњих веза с Д. Михаиловићем и бројна упутства југословенске владе преко Радио-Лондона и других канала подстакли су већу активност међу официрима бивше југословенске војске, праћанским политичарима и остацима апарата старе власти, који су покушали да организују своју „народну војску” као противтежу партизанским одредима. Снаге народно-ослободилачког покрета у Црној Гори осујетиле су неколико таквих покушаја. Међутим, успех четничког покрета у Србији и неуспјех партизанског напада на Пљевља подстакли су Ђ. Лашића да почетком децембра 1941. приступи формирању легалних четничких јединица.⁵

Крајем 1941. године Дража Михаиловић је посветио пуну пажњу учвршћивању четничког покрета у Црној Гори. Он је четничким командантима у Црној Гори послао новац, инструкције које су имале програматски карактер, разна наређења и широка овлашћења на плану јачања четничке организације.⁶ Поред осталих докумената које је Д. Михаиловић том приликом послао у Црну Гору, потребно је поменути наређење, издато у име југословенске владе, о мобилизацији свих активних и резервних официра и подофицира и уопште свих војних обвезника, с упозорењем да ће свако ко се не одазове овом наређењу бити сматран војним бјегунцем и да ће му се судити по ратним законима Југословенске војске.⁷ Једно од основних начела у Михаиловићевим инструкцијама било је наређење да „са комунистима партизанима

² Исто, 115—124; Јован Марјановић. *Прилози историји сукоба НОП и четника Драже Михаиловића у Србији 1941. године*, Историја XX века, Зборник радова, I, издање Института друштвених наука, Београд, 1959, 225.

³ Душан Пленча, н. д., 123—134.

⁴ Зборник НОР, III, 4, док. 190, Пиомо Ђорђија Лашића од 16. јануара 1942.

⁵ Архив Историјског института у Титограду (даље: АИИ—Т), XI 3—1 (41), Пиомо Ђорђија Лашића Главном штабу од 7. децембра 1941.

⁶ АИИ—Т, XI 1а—12 (41), Инструкције Д. Михаиловића од 20. децембра 1942.

⁷ Зборник НОР, III, 4, док. 186, Наређење Д. Михаиловића од 20. децембра 1942.

не смије бити никакве сарадње јер се они боре против династије а за остварење социјалне револуције што никад не може бити наш циљ, јер смо ми једино и искључиво борци за краља и отаџбину и слободу народа”.⁸

Михаиловић је позвао у свој штаб Павла Ђуришића, којему је поред ових докумената дао и детаљна усмена упутства и налог да акција против партизана у Црној Гори почне из његовог штаба.⁹

Михаиловићеве инструкције су биле снажан подстицај за развитак четничког покрета у Црној Гори и убрзале оружани сукоб с народноослободилачким покретом. Оне су у Лашићевом и Ђуришићевом штабу умножене и по куририма послате у све крајеве Црне Горе.¹⁰

Послије непријатељске офанзиве (јул—август 1941) у којој је окупатор успио да разбије устаничке јединице, поново заузме градове и важнија мјеста и овлада комуникацијама, командант окупаторских трупа у Црној Гори Алесандро Пирцио Бироли (Alessandro Pirzio Biroli) се још неко вријеме заносио идејом о образовању квислиншке црногорске владе на бази одлука Петровданског сабора. Међутим, почетком октобра 1941. Пирцио Бироли се вратио у Црну Гору са титулом војног гувернера и новом оријентацијом италијанске владе према Црној Гори. Биролијев проглас о потреби да „престану страначке размирице и да се сви Црногорци окупе у једну цјелину за добро своје земље” означаио је у ствари крај ослањања само на једну политичку групацију (сепаратисте) и почетак сарадње са буржоаским снагама велико-српске оријентације, које су се такође показале као противници народноослободилачког покрета, а имале су јачи утицај у народу.¹¹ Пирцио Бироли је предузео мјере да двије грађанске политичке групације (унитаристе и федералисте, односно сепаратисте) међусобно приближи на заједничкој платформи у борби против народноослободилачког покрета. Због тога је кандидатима за црногорску владу и члановима некадашњег Савјетодавног вијећа наређено да се разиђу својим кућама, а најкомпромитованији су конфинирани. Умјесто на њих, окупатор се ослонио на дио вођства црногорских федералиста који није имао удјела у припремама Петровданског сабора. Са представницима ове струје и припадницима бивших грађанских политичких партија који су се

⁸ АИИ—Т, XI 1а—12 (41).

⁹ Исто, IX 1а—334 (42), Наређење Павла Ђуришића стр. пов. бр. 11 од 9. јануара 1942).

¹⁰ Архив Војног историјског института (даље: АВИИ), Четничка архива (ЧА), ЦГ—В—1293, Наређење Ђорђија Лашића од 7. јануара 1942; Глас Црногорца бр. 25 од 6. јуна 1942, 5 (Први национални покрет у Црној Гори).

¹¹ АИИ—Т, XI 26—7 (41). Проглас А. П. Биролија од октобра 1941. године.

истакли као противници народноослободилачке борбе Пирицио Бироли је средином јесени 1941. године организовао савјетовање на Цетињу, којом приликом је постигнута сагласност о заједничкој борби против НОП. Представницима реакционарне буржоазије окупатор је обећао оружје и другу ратну спрему.¹² Да би ојачао фронт реакције, окупатор је пустио из лопора у Албанији око 1800 интернираца, међу којима се налазио један број официра и чиновника, углавном људи од којих је очекивао подршку.¹³

Због такве своје оријентације и подударности жеља, окупатор је са симпатијама гледао на стварање четничке организације под вођством Ђорђија Лашића и Павла Ђуришића, дао им слободу акције по селима, потребну количину оружја и помоћ у животним намирницама и платама.¹⁴

Обезбједивши себи све атрибуте легалне Југословенске војске у отаџбини, подршку савезника и помоћ од окупатора, четнички покрет је у сјевероисточном дијелу Црне Горе брзо узео маха. Средином јануара четници Павла Ђуришића, уз помоћ окупатора и муслиманске милиције, за свега три дана загосподарили су територијом беранског среза изузев Полице на десној и Горњих Села на лијевој обали Лима.¹⁵ Двадестог јануара четници су у Краљским Барама уништили један комбиновани батаљон Комског НОП одреда, а четири дана касније једна партизанска чета у Лубницама доживјела је исту судбину.¹⁶

Тако је почетком 1942. године народноослободилачки покрет у Црној Гори добио нову димензију — оружани сукоб са четницима Д. Михаиловића.

За разлику од сјевероисточног дијела Црне Горе, гдје су четници уз помоћ окупатора преузели иницијативу, у осталим крајевима Црне Горе народноослободилачки покрет је био доста стабилан.

Поред дивизије „Венеција“ (која је била стационарирана у Беранама, Андријевици и Бијелом Пољу) и дивизије „Пустерија“ (која се налазила у Пљевљима и сусједним правовима у Санџаку), у централном, јужном и западном дијелу Црне Горе окупатор је почетком 1942. године имао и сљедеће јединице: дивизије „Та-

¹² *Зборник НОР*, III, 4, док. 11, Извјештај Главног штаба од 11. децембра 1941; Републички секретаријат за унутрашње послове у Титограду (РСУП—Т), Саслушање Новице Радовића од 20. децембра 1944).

¹³ РСУП—Т, Рукопис Новице Радовића, *Италијанска окупација 1941. године*.

¹⁴ АВИИ, Накнадна четничка архива, ЦГ—Х—2951, Четнички извјештај непознатог аутора; *Документи о издајству Драже Михаиловића*, док. 14, Споразум Павла Ђуришића и Команде окупационих трупа у Црној Гори.

¹⁵ АМИ—Т, II 2—15 (42). Извјештај ОК КПЈ — Колашин од 14. фебруара 1942.

¹⁶ Исто; АВИИ, ЧА, ЦГ—В—1298, Релација Љеворечког четничког батаљона; *Зборник НОР*, III, 4, док. 47, Извјештај штаба Црногорско-санџачког НОП одреда од 19. фебруара 1942; Љубо Анђелић, *Град на Тари*, Титоград 1960, 201—219.

ро”, „Месина”, 47. пук дивизије „Ферара”, двије легије црних кошуља и друге мање јединице.¹⁷

Због учесталих напада партизанских одреда на комуникације и наилазка зиме, окупатор је повукао своје снаге из Шавника, Жабљака, Грахова, Колашина, Лијеве Ријеке и других мањих мјеста и концентрисао се у важнијим градовима у унутрашњости и у приморском појасу са залеђем у захвату комуникација. Везе између појединих гарнизона биле су нередовне. Окупаторски гарнизон у Никшићу (207. пук дивизије „Таро”) партизани Никшићког НОП одреда држали су у блокади око два и по мјесеца (од почетка децембра 1941. до средине фебруара 1942). За то вријеме он се могао снабдијевати само ваздушним путем. Окупатор је у неколико наврата узалудно покушавао да разбије блокаду Никшића. Један од таквих покушаја успиједио је 17. јануара 1942. Италијанске снаге из Даниловграда и Никшића извршиле су истовремено напад на партизанске положаје које су држале снаге одреда „Бијели Павле”, Ловћенског и Никшићког одреда, са задатком да разбију њихову блокаду и да се споје. Међутим, на обје стране су потучени и одбачени натраг. Нарочито оштре борбе су вођене у рејону Даниловграда, на положајима Заграда, До Пјешивачки, Курило, Обадов бријег и Жута града, гдје је непријатељ претрпио осјетне губитке.¹⁸

Почетком фебруара окупаторске снаге из Даниловграда поново су покушале да се пробију к Никшићу, али је и овај покушај пропао.¹⁹

Међутим, оно што окупатору није успјело да постигне самостално — пошло му је за руком уз помоћ „националне” организације Баја Станишића. — Једанаестог фебруара 1942. године Баја Станишић је отворено иступио против народноослободилачког покрета. Уз помоћ својих најистакнутијих сарадника, поручника бивше југословенске војске Радивоја Војводића и Богдана Павићевића и професора Нова Вулетића и Мирка Војводића, Станишић је у Доњим Рсојевићима (заселак Дубрава) организовао збор на који су позвани сви партизани из Павковића. Станишић је том приликом присутне партизане позвао да скину петокраке, приступе „националној” организацији и изразе лојалност окупатору, мотивишући то већ познатом четничком паролом „за спас народа”.²⁰

¹⁷ Влада Стругар, *Рат и револуција народа Југославије 1941—1945*, Београд 1962, 92.

¹⁸ *Зборник НОР*, III, 2, док. 36, Извјештај штаба Никшићког НОП одреда од 21. јануара 1942; Исто, док. 39, Извјештај штаба Ловћенског НОП одреда од 22. јануара 1942; Исто, док. 42, Извјештај штаба Никшићког НОП одреда од 26. фебруара 1942; Саопштење Главног штаба бр. 7 од фебруара 1942.

¹⁹ Исто, док. 63, Писмо штаба Никшићког НОП одреда од 7. фебруара 1942.

²⁰ АИИ—Т, VIII 16—41, Сјећање Мирка Станишића, Крста Прозданића и Сава Лучића; АВИИ, к. 2003, рег. 2—10/3, Сјећање Војислава Јовановића, Вељка Чобелића и Вукadžина Јовановића; Ватрић Јовановић, *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији*, Београд 1960, 492.

Партизани из Виша, Винића, Горњих и Доњих Рсојевића, Слапа, Кујаве и Творила који су присуствовали збору највећим дијелом су приступили Станишићу, или су се вратили својим кућама.²¹ Од људства које је пришло Станишићу формиран је Павковићки национални батаљон, а за његовог команданта постављен је Ново Вулетић.²²

Руководство народноослободилачког покрета покушало је да преговара са Станишићем, у намјери да га одврати од националне издаје, али у томе није успјело.²³

Намјесто двије чете које су се повукле с фронта и приступиле Бају Станишићу послате су двије нове јединице. Положаје према Даниловграду, на лијевој обали Зете, посио је један батаљон НОП одреда „Бијели Павле”, а на десној обали Зете Доњопјешивачка чета Никшићког НОП одреда.

У међувремену, у Бјелопавлићкој равници, на простору од Даниловграда до Спужа, окупатор је концентрисао три батаљона дивизије „Таро”, један пук дивизије „Алпи Граје”, двије трупе алпинаца „Вале” (Valle) и два дивизиона артиљерије. Свега три дана послје иступа Баја Станишића против НОП, тј. 14. фебруара, окупатор је са овим снагама извршио напад на положаје Фрутак — Обадов бријег, које су бранили дијелови Пјешивачког батаљона из састава Никшићког НОП одреда. Уочи напада Баја Станишић и Ново Вулетић су команди Доњопјешивачке чете, која је држала положаје Фрутак — Жута греда — Обадов бријег, послали писмено упозорење да ће њихове јединице у случају да се Италијанима пружи отпор пуцати у леђа партизанима.²⁴ Због тога Доњопјешивачка чета није могла прихватити борбу на положајима у рејону Фрутка и Дамировића, који су били погодни за одбрану, већ се морала повући изнад комуникације, гдје због конфигурације терена није могла ефикасно организовати линију одбране. Пјешивачки батаљон уз садјејство Жупског батаљона, који је нешто касније стигао у помоћ, извршио је неколико напада на непријатеља дуж комуникације и нанио му губитке. Међутим, продор несразмјерно надмоћнијих непријатељских снага није могао бити задржан, али је успораван до 19. фебруара, када је блокада Никшића дефинитивно разбијена.²⁵

Осјећа се потреба, и поред ограниченог простора, да се о личности Баја Станишића нешто више каже и да се потпуније објасни његова улога у овим и каснијим догађајима, као и карактер његове организације и његови политички ставови.

²¹ Исто.

²² АИИ—Т, 1X 1а—93 (43), Релација Павковићког националног батаљона.

²³ Батрић Јовановић, н. д., 495.

²⁴ Зборник НОР, III, 4, док. 60, Извјештај Главног штаба од 28. фебруара 1942. и према усменом казивању командира Доњопјешивачке чете Благоја Перуновића, потпуковника у пензији.

²⁵ Исто; Зборник НОР, III, 2, док. 87; Писмо Главног штаба од 21. фебруара 1942; АВИИ, к. 2002, бр. рег. 1—1/3, Мемоарска грађа.

Бајо Станишић, пуковник бивше Југословенске војске, очни рата био је командант Подофицирске пјешадијске школе у Билећи. У априлском рату учествовао је као командант пука на југословенско-албанској граници. У тринаестојулском устанку био је члан Привремене врховне команде националноослободилачких трупа Црне Горе, Боке и Санџака. Касније, последице устанка, није имао неке одређене функције, па је био савјетник при штабу Вражегрмско—павковићко—петрушњинског батаљона.

Четничка Врховна команда Драже Михаиловића рано се заинтересовала за Станишића. Још у јуну 1941. године београдски пункт Драже Михаиловића упутио је у Црну Гору Војислава Лукачевића са задатком да се повеже са неким официрима бивше Југословенске војске, и то с генералштабним мајором Ђорђијем Лашићем, са пјешадијским мајором Милићком Јанковићем²⁶ и пуковником Бајом Станишићем, и да им пренесе директиве и упутства за организовање четничких одреда у Црној Гори. Овај покушај, међутим, није успио, јер је у међувремену избио тринаестојулски устанак.²⁷ Пропао је и покушај од августа 1941, када је везу са Станишићем требало да успостави подофицир Милован Недељковић.²⁸

За вријеме боравка на Радовчу (од краја септембра до 20. октобра 1941) мисија британске и југословенске владе Хадсон-Остојић-Лалатовић имала је контакт са неким официрима бивше Југословенске војске. Члан Мисије Мирко Лалатовић састао се том приликом и с Бајом Станишићем.²⁹ Према неким подацима Лалатовић је том приликом уручио Станишићу документ југословенске емигрантске владе о његовом постављању за команданта националних трупа Црне Горе и Херцеговине.³⁰

У новембру 1941. године Лазар Тркља, секретар бивше Земљорадничке странке, по налогу Драже Михаиловића дошао је преко Херцеговине у Црну Гору. Он је том приликом успоставио контакт с присталицама Д. Михаиловића у Никшићу и околини и дао им упутство о стварању четничке организације.³¹ Логична је претпоставка да је Л. Тркља том приликом успоставио контакт и с Бајом Станишићем, јер, не много касније, жандармеријски капетан Бранко Шошкић извјестио је (30. децембра 1941) команданта четничких снага за источну Босну и Херцеговину мајора Бошка Тодоровића: „Ухватио сам везу са Србима у Црној

²⁶ Сприједан од окупатора 14. септембра 1941. као припадник НОП.

²⁷ РСУП—Т, Записник о саслушању Војислава Лукачевића од 20. марта 1944.

²⁸ Батрић Јовановић, н. д., 442.

²⁹ Дискусија Радована Вукановића о развоју НОБ у Црној Гори, Степнографске биљешке са састанка Комисије ЦК СКЦГ за историју ОКЈ од 27. и 28. априла 1965.

³⁰ РСУП—Т, Доказни материјал о кривци групе сепаратиста и четника на челу с Јовом М. Поповићем. Овај податак треба узети у обзир са свом могућом опрезношћу.

³¹ Зборник НОР, III, 4, док. 24; Пресуда групи Новице Ковачевића од 15. јануара 1942.

Гори. Командант четника у Црној Гори је пешадијски пуковник Баја Станишић. Послао сам моје четнике до Никшића да и тамо народу кажем шта и како треба да ради”.³²

У јануару 1942. успостављена је веза између Ђ. Лашића и Б. Станишића. Седамнаестог јануара Лашић је по мајору Андрији Весковићу послао Станишићу најновија наређења и инструкције Драже Михаиловића.³³ Убрзо послје тога Станишић је отпочео са припремама за одлучно ступање у акцију. Већ 21. јануара Станишић је написао проглас у коме је изложио начела четничке организације илегално га доставио прочетнички расположеним људима у павковићкој и вражеграмској општини.³⁴ Нијесам успио да пронађем податке о Станишићевој активности за наредних 20 дана, тј. до његовог отвореног иступања против НОП 11. фебруара 1942.

Вођство четничког покрета Драже Михаиловића, стојећи на позицијама великосрпске буржоазије, није признавало црногорску индивидуалност, због чега је избегавало да формира јединствену четничку команду за Црну Гору. Отуда је Лашић био постављен за четничког команданта сјевероисточне Црне Горе (слив Лима, Таре, Пиве) и Санџака, (а једно вријеме и за лијеву обалу Мораче до Подгорице), док је Станишић у надлежност добио преостали дио територије Црне Горе. Окупатор је, међутим, Станишићеву командантску власт ограничио на подгорички срез и долину Зете (тј. даниловградски и никшићки срез). Иако је настојао да своје компетенције прошири и на остало подручје, Станишић је успио да оствари само дјелимичан утицај у барском и бокопаторском срезу и у Цетињу.

Водећи рачуна да на територији која му је додијељена у надлежност међу противницима народнослободилачког покрета има и велики проценат зеленаша, Станишић је избегavaо употребу четничког назива за овоју организацију, па ју је назвао Народнослободилачка војска Црне Горе и Херцеговине, а њену команду прогласио је за Главни штаб.³⁵ Припадници Станишићеве организације названи су националисти.

У саставу Станишићеве организације постојала је и посебна четничка команда. За команданта четничких одреда Станишић је поставио Радојицу Никчевића, кога је прогласио за војводу, а послје његове смрти (10. марта 1942) Бошња Атрама. *Ил-*

³² Фрагмент писма објављен је у *Народној борби* бр. 4, од 15. марта 1942.

³³ Радован Лекић, *Андријевички срез 1941—1944*, Цетиље 1961, 219.

³⁴ АИИ—Т, IX 1а—166 (42), Релација Вражеграмског националног батаљона.

³⁵ *Зборник НОР*, III, 4, док. 193, Проглас Баја Станишића од 11. фебруара 1942; АВИИ, ЧА ЦГ—В—143, Обавјештење Баја Станишића од 26. фебруара 1942.

тересантно је да су и Никчевић и Аграм некада били зеленаши. И командант Павковићког националног батаљона, прве Станишићеве војне јединице, Ново Вулетић био је зеленаш.

У свом првом јавном испушту, на збору у Доњим Рсојевићима (11. фебруара 1942), Станишић је био опрезан и углавном неодређен, како у односу на НОП тако и према окупатору. То исто може да се каже и за његов проглас од 11. фебруара. Станишић је испустио демагошки, покривајући се плаштом народнослободилачке борбе како би могао да заведе што већи дио народних маса и добио у времену док се оснажи. У свом прогласу од 11. фебруара Станишић, између осталог, каже:

„Да би народ све своје снаге и моћи уложио у борбу за Слободу, позивам као још непредат борац — све честите синове ових кршева, да се збију у густе редове и ослободе своје огњиште, своју њиву, своју планину, своје село и свој град. С нама је Бог и братска Русија, са нама су племенити савезници Енглеска и Америка, с нама је сав просвећени и напредни свијет.

Онога часа када будемо извојевали Слободу и кад народни борац, мученик и радатник буде у могућности да изрази своју слободну вољу, Народна ослободилачка војска препустиће му, да он — народ — суверено одлучи и установи облик владавине и народног уређења, који буде најбоље одговарао његовим потребама и животу. Дакле: прво Слобода, па послије политика!

Напријед у побједу! Слобода или смрт!“⁸⁶

Станишић је избјегавао да се јавно декларише против НОП све до оружаног сукоба с партизанима у Винићима и Рсојевићима (22. фебруара 1942). У свом прогласу од 24. фебруара он је оптужио комунисте за почетак братоубилачког рата, да би затим одмах истакао да он тај рат приима и да ће га водити без компромиса „са свом снагом своје народне војске све дотле, док се витешки дух народа ових кршева не ослободи и комунистичких окова“.⁸⁷ Станишић је у истом прогласу покушао да направи раздор у партизанским редовима. Наиме, он је нагласио да прави битну разлику између партизана, које сматра заведеним, и чланова КПЈ, који партизане наводно искоришћавају „у оврху своје партије“.⁸⁸

Кап. I класе Шширо Стојановић, један од Станишићевих блиских сарадника, када га је на конференцији између окупатора и четника у Даниловграду (21. фебруара) овлашћени италијански представник упитао шта четници желе постићи својим покретом, одговорио је: „...само уништење комунизма и братоубиства у

⁸⁶ Зборник НОР, III, 4, док. 193.

⁸⁷ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—142.

⁸⁸ Исто.

Црној Гори и свим крајевима бивше Краљевине Југославије”.³⁹ А када је затим упитан шта потом желе остварити у Црној Гори, одговорио је: „Ненадлежан сам да решавам покрајинска питања окупиране Југославије, али по моме мишљењу... сви национално свесни и исправни Срби како у Црној Гори, тако и осталим деловима окупских земаља у бившој Југославији после тога не желе ништа друго бити него само мирни робови окупаторови до завршетка рата, па чиновни какво решење буду донели на то ће остатак нападеног српског народа дати свој пристанак”.⁴⁰

Станишићев политички став дошао је до изражаја и у говору који је његов изасланик Јаков Јововић одржао на збору квислинга на Цетињу 9. марта 1942. године:

„Стало ми је нарочито до тога” — рекао је том приликом Јововић — „да у име свог команданта (Баја Станишића — прим. Р. П.) одлучно изјавим, да у нашем покрету народног спаса нема мјеста никаквој политици. А и да је водимо била би јалова. Да сви ми у Црној Гори помремо одмах сад или да се удесеторостручимо, ни за длаку нећемо промијенити ток догађаја у свијету. Расправљање о стварима и догађајима на чији ток и исход не можемо ни најмање утицати, не може се друкчије назвати до млаћење празне сламе. Ми ћемо носити ону и онакву капу какву нам је скроје на конференцији мира а до те конференције ће ипак једном доћи. Овај се рат мора завршити, неће вјечно трајати, и ма ко победио ствараће се државе и државне границе. Наше није и вријеме није да о томе расправљамо и губимо вријеме. Наше је да свим силама и средствима узнастојимо да што боље сачувамо наш народ и да што боље и мирније дочекамо крај све-му овоме”.⁴¹

Говорећи о Станишићевом ставу према народноослободилачком покрету и према окупатору Јововић је рекао:

„Они (мисли се на НОП — прим. Р. П.) данас Црном Гором шире гласине како смо сви постали издајницима, шпијунима и петоклонашима тим што смо узели талијанско оружје да њим бијемо своју браћу. Међутим, одавде то најкатегоричније демантујем изјављујући, да нам пријатељи враћају своје оружје да би са њиме спасили наш народ и да би му повратили мир и ред који му наши изроди одузеше. То ћемо оружје часно носити и са овог мјеста најсвечаније изјављујем у име свог команданта пуковника г. Станишића, у име својих колега и у своје име, да ниједан метак из овог оружја неће бити испален на благородног талијанског војника, без обзира на трајање и исход рата. Напротив, ово ће оружје извршити смртну пресуду над сваким ко на нашем територију буде учинио такав покушај”.⁴²

³⁹ Зборник НОР, III, 4, док. 232, Релација рада кап. Шпира С. Стојановића.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—446, Говор Јакова Јововића на збору на Цетињу 9. марта 1942.

⁴² Исто.

Станишићев политички став најпотпуније је изражен у његовој поруци Херцеговцима, средином 1942. године. Цитираћемо четири, по нашем мишљењу, главне тачке поруке:

„1) У војничкој и свакој другој акцији искључити сваку политику а у души пословати и руководити се великом српском националном идејом.

2) Према окупатору бити тактичан и лојалан, развијати његово повјерење према Српском националном покрету како би разбили дефетизам унутарњег непријатеља и по могућности окупатора припремити у заједничку сарадњу против тих непријатеља.

3) Срби на окуп. Ову поруку — парољу примјењивати строго дискретно не само на екстремне Србе унитаристе него и на оне који југословенски мисле. Међу војницима прокламирати животну потребу српске слоге и компактности. У овоме правцу радити нарочито преко учитеља, професора, свештеника, а чији србизам треба претходно испитати.

7) Коначни циљ јесте оснивање нове српске државе не географског појма него чисто српскога са четири своја најосновнија атрибута: српска држава (Велика Србија), Србин краљ, династија Карађорђевића, српска народност и српска вера. Балканска федерација јесте истом следећа етапа али главна осовина и водила те федерације мора бити искључиво наша српска држава тј. Велика Србија”.⁴³

Као што се види, Станишићев политички став у својој основи није се разликовао од општепознатог четничког програма.

Питање Станишићевих односа с окупатором заслуживало би посебну пажњу. Ми ћемо се овдје задржати само на неким основним карактеристикама.

До првог контакта италијанских трупа и припадника Станишићеве организације дошло је средином фебруара. Приликом продора Италијана у циљу деблокирања Никшића представници Павковићког националног батаљона приредили су им на Кујави свечан дочек са здравицом.⁴⁴ Већ тих дана, управо 17. фебруара, потписан је први привремени споразум између Станишићеве команде и команде италијанске дивизије „Таро”, који је војницима Народне војске давао слободу кретања дуж пута Орја Лука — Дреноштица, али их и обавезивао да на том путу чувају средства комуникација и онемогуће свакога ко би покушао да изврши напад на италијанске трупе које се крећу у правцу Никшића. Овим споразумом окупатор се обавезивао да даје требовање становништву на простору гдје Станишићева војска сама заведе ред.⁴⁵

⁴³ АВМИ, Допунска четничка архива ЦГ—П—2900.

⁴⁴ Зборник НОР, III, 2, док. 100, Саопштење Никшићког НОП одреда од 26. фебруара 1942.

⁴⁵ Документа о издајству Драже Михаиловића, Београд 1945, док. 33.

Прибојавајући се да Станишићева организација једног дана не ојача и последије евентуалног уништења НОП и сама не угрози његове позиције, окупатор је настојао да с њеним вођом потпише споразум који би имао трајнији карактер и који би, напосредом, искључио такву могућност. Двадесет другог фебруара командант дивизије „Таро“ позвао је Баја Станишића у Даниловград да преговарају „о војничким стварима“.⁴⁶ Пошто је Станишић тог дана био заузет борбом против партизана, на тражење команданта окупационих трупа Луиђи Ментастија (Luigi Mentasti) тзв. Национални одбор из Подгорице формирао је једну делегацију, на челу с мајором бивше Југословенске војске Рељом Пилетићем, која је 26. фебруара пошла на Кујаву и од Баја Станишића добила изјаву лојалности окупаторским трупама.⁴⁷

Домаће реакционарне буржоаске снаге пружиле су јавно подршку Баји Станишићу. Најистакнутији представници тих снага потписали су се на изјави Баја Станишића, изјавивши да је у потпуности одобравају и прихватају. На тај начин је ова Станишићева изјава представљала први јавни акт о сарадњи не само Станишића већ и четничког покрета у Црној Гори с окупатором. Она је вршила кобан утицај на мобилизацију заведених народних маса против НОП, јер су оне то тумачиле као израз званичне политике краља и краљевске југословенске владе.⁴⁸

Убрзо последије давања изјаве лојалности Баји Станишић је дошао у Подгорицу, гдје је (у име Одбора црногорских националиста) потписао Одлуку, односно обавезу да ће бити у сталном контакту (лично или преко свог делегата) с Главном командом окупационих трупа, да ће све акције изводити по претходном споразуму с њом, да ће из покрета искључити сваку политику (једино остаје борба против комунизма у Црној Гори), да црногорски националисти без обзира на коначни исход рата неће никад употребити оружје против италијанских трупа.⁴⁹

Истог дана потписан је затим и споразум између Главне команде окупационих трупа и Команде црногорских националиста, односно Баја Станишића, који садржи основне елементе из Станишићеве изјаве лојалности и поменуте одлуке. Споразумом је утврђено и то да италијанске трупе одржавају ред и поредак у варошима, а по селима тај задатак се препушта црногорским националистима. Команда окупационих трупа се обавезује да даје помоћ у оружју, муницији, намирницама, обући и одјећи „све у количинама које ће бити повремено споразумно утврђене“.⁵⁰

Не мали број припадника Станишићевих оружаних формација живио је у увјерењу да ће последије повлачења партизанских

⁴⁶ Исто, док. 34.

⁴⁷ Зборник НОР, III, 4, док. 195, Извјештај делегата Црногорског четничког одбора из Подгорице од 26. фебруара 1942.

⁴⁸ Документи о издајству Д. Михаиловића, док. 88, Записник о саслушању Војислава Гојнића.

⁴⁹ Исто, док. 38.

⁵⁰ Исто.

снага из Црне Горе „националне“ јединице ступити у борбу против окупатора. Да би дефинитивно разбио ту илузију, Станишић је 20. јуна 1942. године издао наредбу бр. 58 која гласи:

„Сазнао сам из поузданих извора, да поједини људи, против националног покрета иду позади наших трупа и међу ослобођеним становништвом проносе вијести, да потписани има намјеру да одмах по слому комуниста, ступи у борбу против италијанских трупа. Овакве вијести не само да су измишљене и злонамјерне, него оне имају и своју политичку позадину (за рачун једне групе људи, који оваквом пропагандом имају двострану службу, — служећи с једне стране крволочном комунизму, а са друге ниским личним интересима и политичким страстима појединаца).

Ова акција тих ниских душа, које користе успјех наших трупа и као уљези крећу се у њихове позадине обмањују наш намучени народ лажима, треба да се онемогући и њихова имена са подацима о њиховој пропаганди доставе овој штабу. Мислим да су наши политички авантуристи и профитери до сада јасно показали шта су урадили за свој народ. Они данас мисле, да оваквом пропагандом спријече, да се тешка рана црногорског народа не залијечи него још више раскрвави. Таквим зликовцима испод достојанства ми је да одговарам, него одговарам Вама. Моја часна командантска ријеч нека Вам буде најбоља гаранција да сам далеко од сваке помисли за намјеру коју ми подмећу а нарочито против италијанских трупа које су својом подршком омогућиле, да уништите анархизам наших комуниста, који је у сваком погледу ишао у првом реду против живота и интереса црногорског народа.

Желио сам, желим и продужићу да служим искључиво интересима и добру народа, борећи се против комунизма, како бих до краја рата нашем напаћеном народу омогућио слободу живота, рада и кретања колико је више могуће, у ком правцу позивам све поштене Црногорце да ме свестрано и пожртвовано помогну.

Наредбу ову саопштити пред стројем свима војницима, а сеоском становништву путем сеоских власти”⁵¹

Четири дана послје капитулације Италије, у писму Јеврему Шаулићу, предсједнику квислиншке општине у Нижшићу, од 12. септембра 1943. године, Станишић је писао: „Драги Јевреме, ја сам устао у борбу против комуниста у фебруару прошле године. Главни ми је задатак био да очувам српски народ и да и даље водим борбу против њих. И данас, послје свих ових догађаја, стојим на истом становништу. . .”⁵²

Тако је Бајо Станишић свом основном политичком ставу — борби против НОП — остао вјеран све до своје смрти.

⁵¹ АВИИ, ЧА, ЦГ—В—153 (Препис Државне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и његових помагача).

⁵² Четничка издаја у свјетлости докумената, издање ЦАСНО 1944.